

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i08.025>

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI LINGVOKOGNITIV TAHLILGA O‘RGATISHNING FUNKSIONAL-PRAGMATIK ASOSLARI

*Osiyo texnologiyalar universiteti Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi
Kozimova Sadoqat Olim qizi.*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslarini o‘rganadi. Lingvokognitiv tahlil tilni grammatik qoidalardan tashqari, insonning bilish jarayonlari, tafakkur va dunyoqarashi bilan bog‘liq dinamik tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Maqolada funksional-pragmatik yondashuvning asosiy jihatlari, kasbiy kompetensiyaga ta’siri, ilmiy-nazariy manbalar va amaliy faktlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: lingvokognitiv tahlil, funksional-pragmatik asoslar, kasbiy kompetensiya, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, til o‘qitish.

Annotation. This article examines the functional-pragmatic foundations of teaching linguocognitive analysis in the formation of professional competence of future primary school teachers in the modern education system. Linguocognitive analysis considers language not only as a set of grammatical rules but also as a dynamic system connected with human cognitive processes, thinking, and worldview. The article analyzes the main aspects of the functional-pragmatic approach, its impact on professional competence, as well as scientific-theoretical sources and practical evidence. The research results are aimed at improving the educational process.

Keywords: linguocognitive analysis, functional-pragmatic foundations, professional competence, primary school teachers, language teaching.

Аннотация: В данной статье рассматриваются функционально-прагматические основы обучения лингвокогнитивному анализу в формировании профессиональной компетенции будущих учителей начальных классов в современной системе образования. Лингвокогнитивный анализ рассматривает язык не только как совокупность грамматических правил, но и как динамическую систему, связанную с познавательными процессами человека, мышлением и мировоззрением. В статье анализируются основные аспекты функционально-прагматического подхода, его влияние на профессиональную компетенцию, а также научно-теоретические

источники и практические данные. Результаты исследования направлены на совершенствование образовательного процесса.

Ключевые слова: лингвокогнитивный анализ, функционально-прагматические основы, профессиональная компетенция, учителя начальных классов, обучение языку.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularni innovatsion yondashuvlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining til o‘qitishdagi samaradorligi ularning tilni nafaqat grammatik qoidalar yig‘indisi sifatida, balkim insonning bilish faoliyati, tafakkur jarayonlari va dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq tizim sifatida tushunish qobiliyatiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, lingvokognitiv tahlilga o‘rgatish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Lingvokognitiv tahlil – tilshunoslik va kognitiv ilmning kesishmasida yuzaga kelgan yondashuv bo‘lib, tilni inson ongining aks etishi sifatida o‘rganadi. Funksional-pragmatik asoslar esa tilning amaliy qo‘llanilishi, muloqotdagi vazifalari va kontekstga bog‘liqligini ta’kidlaydi. Ushbu maqolada lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslari, uning kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi o‘rni, shuningdek, mavzu bo‘yicha ilmiy manbalar batafsil yoritiladi. Maqola nazariy tahlil va amaliy misollar asosida tuzilgan bo‘lib, ta’lim sohasidagi mutaxassislar uchun tavsiyalar beradi.

Maqolaning maqsadi – lingvokognitiv tahlilning funksional-pragmatik asoslarini o‘rganish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatish. Tadqiqot metodlari orasida ilmiy adabiyotlar tahlili, sxematik modellashtirish va amaliy faktlarni sintez qilish mavjud.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGIY /LITERATURE)

Lingvokognitiv tahlil masalalari tilshunoslik va pedagogika kesishgan nuqtada shakllangan bo‘lib, u inson tafakkuri, til va nutq faoliyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganadi. Ushbu yo‘nalishning nazariy asoslari kognitiv lingvistika doirasida ishlab chiqilgan. Kognitiv tilshunoslikning shakllanishida George Lakoff va Ronald Langacker kabi olimlarning ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ular til birliklarini inson tafakkuri mahsuli sifatida talqin qilib, til va ong o‘rtasidagi munosabatni ochib berishga harakat qilganlar. Xususan, Lakoff konseptual metafora nazariyasi orqali insonning abstrakt fikrlash jarayonlari til orqali qanday ifodalanishini ko‘rsatib beradi. Lingvokognitiv yondashuvni rivojlantirishda rus tilshunoslari, jumladan Elena Kubryakova, Viktor Telia va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham muhim o‘rin egallaydi. Ular til birliklarini konseptlar tizimi sifatida o‘rganib, tilning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishga e’tibor qaratganlar.

Pragmatika sohasida esa tilning kommunikativ vazifasi, nutq jarayonida ma’no hosil bo‘lish mexanizmlari o‘rganiladi. Bu yo‘nalishda Paul Grice ning kooperativ tamoyili va implikatura nazariyasi muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, John Searle va John Austin tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi tilning funksional-pragmatik jihatlarini tushunishda asosiy manba hisoblanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, boshlang‘ich

sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida lingvokognitiv kompetensiyani shakllantirish muammolari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o‘qituvchining nafaqat til bilimiga, balki nutqni tahlil qilish, ma’no qatlamlarini anglash va ularni o‘quvchilarga yetkazish kompetensiyasiga ega bo‘lishi zarurligi ta’kidlanadi.

O‘zbek tilshunosligida ham lingvokognitiv va pragmatik yo‘nalishlarda qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lib, ularda til birliklarining semantik, konseptual va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilingan. Biroq bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini aynan lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslarini kompleks tarzda o‘rganish yetarli darajada yoritilmagan.

Shu bois, mazkur tadqiqot lingvokognitiv yondashuv va pragmatik tamoyillarni integratsiya qilgan holda o‘qituvchilarni tayyorlashning samarali metodikasini ishlab chiqishga qaratilganligi bilan dolzarb hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslari tilning nafaqat tizim sifatida, balki inson faoliyatida, muloqot jarayonida bajaradigan vazifalari va uning amaliy qo‘llanilishi nuqtai nazaridan o‘rganilishini nazarda tutadi. Bu yondashuv tilni shunchaki grammatik qoidalar va lug‘at yig‘indisi emas, balki ma’lum bir maqsadga xizmat qiluvchi, kontekstga bog‘liq va insonning bilish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan dinamik tizim sifatida ko‘rib chiqadi.

Til – bu insonning dunyo bilan o‘zaro aloqasida, bilimlarni egallashida, fikrlarni ifodalashida va ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatishida muhim vosita. Tilning funksional tabiati uning turli vazifalarni bajarish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Masalan, til axborot uzatish (referensial funksiya), his-tuyg‘ularni ifodalash (emotiv funksiya), tinglovchiga ta’sir etish (konativ funksiya), muloqotni boshlash va davom ettirish (fatik funksiya), tilning o‘ziga e’tibor qaratish (metalingvistik funksiya) va estetik zavq berish (poetik funksiya) kabi vazifalarni bajaradi. Lingvokognitiv tahlil tilning ushbu funksiyalarini insonning bilish jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Ya’ni, til birliklari qanday qilib ma’lum bir kognitiv maqsadga xizmat qiladi, inson ongida qanday konseptlarni faollashtiradi va qanday bilish jarayonlarini yuzaga keltiradi, degan savollarga javob izlaydi.

Misol uchun, boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga “uy” so‘zini o‘rgatishda, uning referensial funksiyasi (uy – yashash joyi) bilan birga, emotiv funksiyasi (uy – oila, issiqlik ramzi) ham ko‘rib chiqilishi kerak. Bu yondashuv o‘quvchining kognitiv rivojlanishini rag‘batlantiradi. Pragmatika – tilning muloqot jarayonida, ma’lum bir kontekstda qanday qo‘llanilishini o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limidir. U til birliklarining ma’nosini nafaqat ularning lug‘aviy ma’nosi, balki muloqot ishtirokchilarining niyati, kontekst, ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog‘liq holda tushunadi. Lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishda pragmatik yondashuvning ahamiyati shundaki, u bo‘lajak o‘qituvchilarga tilni real muloqot vaziyatlarida tahlil qilish, o‘quvchilarning nutqiy niyatlarini tushunish va ularning tilni samarali qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Misol uchun, so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan birga, uning ma’lum bir vaziyatda qanday qo‘llanilishi (masalan, kinoya, hazil, iltimos) kognitiv jarayonlar bilan chambarchas

bog‘liq. O‘qituvchi bu jihatlarni tushunsa, o‘quvchilarga tilni yanada chuqurroq anglashga yordam bera oladi. Pragmatik yondashuv tilni statik emas, dinamik tizim sifatida ko‘rishga undaydi, bu esa o‘quv jarayonini real hayotga yaqinlashtiradi. Funksional-pragmatik asoslar lingvokognitiv tahlilning ajralmas qismidir. Tilning funksional tabiati va pragmatik qo‘llanilishi insonning bilish jarayonlari bilan bevosita bog‘liq. Tilni o‘rganish va o‘rgatishda bu bog‘liqlikni hisobga olish quyidagi afzalliklarni beradi:

- **Real muloqotga yo‘naltirilganlik:** Lingvokognitiv tahlilga asoslangan funksional-pragmatik yondashuv til o‘qitishni sun‘iy qoidalar yig‘indisidan real muloqot vaziyatlariga yaqinlashtiradi. Bu esa o‘quvchilarda tilni amaliyotda qo‘llashga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi.

- **Ma‘no va kontekstning birligi:** Til birliklarining ma‘nosini ularning qo‘llanilish konteksti va bajaradigan funksiyasi bilan birgalikda o‘rganish tilni chuqurroq anglashga yordam beradi. Bu esa o‘quvchilarda tilga nisbatan keng qamrovli tushuncha shakllantiradi.

- **Kognitiv jarayonlarni faollashtirish:** Tilning funksional va pragmatik jihatlarni tahlil qilish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mantiqiy bog‘lanishlarni topish, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash kabi kognitiv jarayonlarni faollashtiradi.

Bagiyan va Shiryayeva (2021) o‘z tadqiqotlarida xorijiy tilni o‘qitishda lingvistik modellashtirishning ahamiyatini ta’kidlab, pragmatik va aksiologik lingvistik modellashtirishni til o‘qitishning ajralmas vositasi sifatida taklif qilganlar [1]. Ular diskurs tahlili, pragmatik-kommunikativ tahlil, funksional va lingvoaksiologik tahlil orqali bu modellashtirishni amalga oshirish mumkinligini ko‘rsatganlar. Bu esa lingvokognitiv tahlilning funksional-pragmatik asoslarini mustahkamlaydi va uning til o‘qitishdagi amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslari muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuv o‘qituvchilarda nafaqat til bilimlari va metodik ko‘nikmalarni, balki tilning inson bilish faoliyati bilan bog‘liqligini tushunish va uni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini ham shakllantiradi. Natijada, o‘qituvchilarning kasbiy mahorati yanada oshadi va ular o‘quvchilarga tilni yanada samaraliroq o‘rgata oladilar.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslari zamonaviy pedagogika va tilshunoslikning muhim kesishmasida joylashgan bo‘lib, katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bu yondashuv tilni shunchaki grammatik qoidalar va lug‘at yig‘indisi emas, balki ma‘lum bir maqsadga xizmat qiluvchi, kontekstga bog‘liq va insonning bilish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan dinamik tizim sifatida ko‘rib chiqadi.

Muhokamada shuni ta’kidlash joizki, lingvokognitiv tahlilga o‘rgatish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. U o‘qituvchilarda tilni chuqur anglash, o‘qitish samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga hissa qo‘shish va kasbiy motivatsiyani oshirish kabi ijobiy ta’sirlarni ko‘rsatadi. Ilmiy-nazariy manbalar va amaliy faktlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, lingvokognitiv tahlilning funksional-pragmatik asoslari bo‘yicha fundamental

tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, ularni bevosita bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha tizimli va kompleks metodik ishlanmalar yetarli emas.

Shu bois, kelgusida lingvokognitiv tahlilni ta‘lim dasturlariga integratsiya qilish bo‘yicha empirik tadqiqotlar o‘tkazish tavsiya etiladi. Bu o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yanada yaxshilashga yordam beradi.

MUHOKAMA VA XULOSA (DISCUSSIN AND REFERENCE)

Ushbu maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda lingvokognitiv tahlilga o‘rgatishning funksional-pragmatik asoslarini batafsil o‘rgandi. Funksional-pragmatik yondashuv tilni dinamik tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ilmiy adabiyotlardagi bo‘shliqlarni to‘ldirish orqali, tadqiqot ta‘lim tizimini takomillashtirishga hissa qo‘shadi. Kelgusidagi tadqiqotlar amaliy integratsiyaga qaratilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bagiyani, A. & Shiryaeva, T. (2021). Linguistic Modeling in Foreign Language Teaching. *Journal of Linguistics and Education*, 15(2), 45-67.
2. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
3. Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press.
4. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
5. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In *Syntax and Semantics*, Vol. 3. Academic Press.
6. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.